

Radmila Radić
Institut za noviju istoriju Srbije
u Beogradu
radic.radmila@yahoo.com

Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih*

ABSTRACT: Radić Radmila, *Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih* (The Serbian Orthodox Church in the 90s). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 10. Poznań 2016. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 257–268. ISSN 2084-3011.

This paper is based on the earlier works of the author (incurred mainly on the analysis of the press of state and Church provenance), surveys of sociologists of religion, and findings of other researchers dealing with the issues of the Serbian Orthodox Church. Several characteristic points could be drawn that marked the history of the Church in the late 80s and throughout the 90s: the Church's return from the margins and its more significant presence in society; accelerated process of desecularization; complicated relationship to authorities, ranged from the first closeness to the complete break and disappointment over unfulfilled expectations of the Church; refusal to admit the divisions and the creation of new states formed into the wars on 90s, which for the Church constituted acts of violent secession to detriment of the Serbian people; negative attitudes to the West, ecumenism, Vatican and interfaith dialogue; efforts to resolve the issue of schism within the Church; and growing internal contradictions in the episcopate. Entering unprepared for transition processes that led from one political system to another, followed by the wars and the collapse of the state, and movements into the Church, the Serbian Orthodox Church has tried to oscillate between maintenance of the traditional role of the national Church, and a gradual adjustment to the changes, in aim to avoid major consequences for ecclesiastical organization.

KEYWORDS: Serbian Orthodox Church; Federal Republic of Yugoslavia; wars of the 90s; desecularization; Kosovo; episcopate; interchurches relations

Posle Drugog svetskog rata prvi Ustav FNRJ iz 1946. godine proglasio je načelo odvojenosti crkve od države i škole od crkve. Vera je postala privatna stvar svakog pojedinca. Svim verskim zajednicama zajamčena je sloboda ispovedanja, ali su istovremeno crkvi raznim merama oduzeti znatna imovina i prihodi. Veronauka je izbačena iz nastave u školama, Bogoslovski fakultet Srpske pravoslavne crkve (SPC) izdvojen je iz sastava

---

*Rad je deo rezultata rada na projektu 47019 Tradicija i transformacija: istorijsko nasleđe i nacionalni identitet u Srbiji u 20. veku koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Univerziteta, a brak i bračni odnosi prešli su u nadležnost državnih organa. Vladajuća doktrina smatrala je komunizam i religiju za nespojive, tako da je njeno nestajanje postalo jedan od važnih zadataka države (prema modelu verske politike SSSR-a primenjenom manje ili više u svim zemljama Istočne Evrope). Došlo je do naglog i burnog raskida sa tradicijom i tradicionalnom svešću, u čemu su religija i crkva imale ključno mesto. Religija i crkva su postale institucije s „one strane oficijelnog društvenog sistema, ali legalne i kao takve najznačajniji čuvari prošlosti i tradicije” (Vrcan 1986: 149). Na taj način one su predstavljale poslednji izazov Komunističkoj partiji, jer su nudile alternativnu filozofiju života i dugo činile jedinu moguću opoziciju.

Četrdeset godina kasnije, u razdoblju od 1980. do 1995. godine, SPC se vraća na javnu i političku scenu sa društvene margine. Društvena kriza je otvorila mogućnost da se deo latentnog nezadovoljstva građana iskaže kroz okretanje crkvi i religiji, dajući im svojevrsan politički naboj (Blagojević 1993: 209–218). Osnovni tranzicioni model u pogledu rešavanja verskih pitanja kasnio je nekoliko godina u odnosu na druge zemlje Istočne Evrope, usled ratnih sukoba na prostoru nekadašnje jugoslovenske države, ali je u osnovi bio identičan. Pomeranja unutar SPC postaju očita već početkom 80-ih godina, u vreme pokretanja kosovskog pitanja, sa stupanjem na scenu jedne grupe mlađih teologa koji traže veću aktivnost crkve i izlazak iz letargije. SPC je kao nosilac kontinuiteta sa napuštenim simbolima i vrednostima postala utočište i jednom delu nacionalno orijentisane inteligencije. U njenom okrilju neguje se nacionalni kontinuitet, kult nacionalnih i verskih veličina i uopšte nacionalna istorija, nacionalno pismo i tradicionalni običaji i vrednosti. Samim tim, sa propadanjem socijalističkog sistema i ideologije nastupio je proces rehabilitacije prošlosti, pa i crkve i religije, praćen širokim talasom etnocentrizma i nacionalizma (Blagojević 1994: 207–230). Pravoslavlje na taj način sve više dobija na značaju za kulturnu i nacionalnu osobenost srpskog naroda i za njegovu homogenizaciju i identifikaciju u odnosu na druge nacionalne i konfesionalne pripadnosti. Međutim, uslovi u kojima se religija revitalizovala pogodovali su istovremeno nacionalističkoj i svakoj drugoj vrsti instrumentalizacije crkve (Radić, Vukomanović 2014: 181).

Iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova, pomeranje stanovništva ka nacionalnim jezgrima, podizanje temperature u diskusijama oko odnosa

matice i pokrajina, opšti porast nacionalizma, ekonomske nevolje i mnogi drugi uzroci počeli su da pune crkve za vreme velikih praznika, posebno u gradskim sredinama. To je stvorilo (po mišljenju nekih teologa, i ne samo njih) mogućnost da se od brige hoće li pravoslavlje preživeti u sekularizovanom svetu pređe na intenzivniju religijsku obnovu. Vremenom, počelo se razmišljati i o restauraciji one pozicije koju je, u političkom značenju, SPC nekad imala (Tijanić 1986: 4–9).

SPC je 1984. godine dobila dozvolu za izgradnju hrama Sv. Save na Vračaru i dozvolu za izgradnju kompleksa zgrada novog Bogoslovske fakulteta. Iste 1984. godine mediji su prvi put čestitali vernicima Božić. U narednim godinama počinju da se organizuju sve masovniji skupovi vernika, tribine na kojima učestvuju predstavnici SPC postaju sve popularnije i posećenije, pravoslavni teolozi postepeno ulaze u mas-medije, rad sa mladima dobija prioritet, podmlađuje se episkopski kadar, pokreću se novi crkveni časopisi, kontakti sa stranim crkvama postaju redovniji, obavezno se i svuda ističu crkvene zasluge za formiranje nacije i njeno očuvanje a sve su učestaliji i glasovi o „tragičnom položaju srpskog naroda u Jugoslaviji”.

Ispitivanja sociologa religije od 60-ih do početka 80-ih godina u različitim regionima bivše Jugoslavije pokazala su da je proces sekularizacije najviše zahvatio upravo oblasti u kojima je preovlađivalo pravoslavno stanovništvo (Đorđević, Đurović 1993: 219–224). Od polovine 80-ih godina sve приметnije raste procenat onih koji su se izjašnjavali kao vernici, pa se prema popisu iz 1991. skoro 80% stanovništva SRJ izjasnilo kao pripadnici pravoslavne veroispovesti (Savezni zavod za statistiku 1993). To, naravno, nije bio automatski znak povećanja religioznosti stanovništva, nego pre slobodnijeg ispoljavanja konfesionalne pripadnosti koja podrazumeva posvećenost veri predaka, a ne obavezno i ličnu religioznost (Blagojević 2003: 424). Ipak, tokom 90-ih je ustanovljen stabilan trend verskog restrukturiranja, a broj ateista je drastično opao (Ahtik 2004; Đorđević 2005: 133; Malešević 2006: 99–121; Blagojević 2008: 37–50).

Srpskom političkom rukovodstvu se krajem 80-ih godina priznavalo da je donelo značajne promene u odnosu prema SPC, ali se tražilo pristupanje temeljnoj reviziji politike prema crkvi. Crkvena štampa piše u to vreme kako će Srbi krenuti „pravim putem razvitka” tek kada obnove rad kulturnih institucija, vrate veronauku u škole, Bogoslovski fakultet u sastav

Univerziteta, ozvaniče verske praznike, obnove manastire na Fruškoj gori, uvedu svetosavlje kao osnov društvenog života i crkva postane kulturni, idejni i praktični zastavnik (Radić 1995: I–XXIV).

Jedan od važnih faktora koji je uticao na držanje SPC tokom krize u jugoslovenskom društvu krajem 80-ih i početkom 90-ih godina bio je snažan osećaj viktimizacije. Uloga žrtve bila je povezana sa traumama iz prošlosti i verovanjem da SPC živi u neprijateljskom okruženju (Powers 1998: 218–245). Podsećanja na prošlost i upozorenja na opasnosti od novog genocida kao i poistovećivanje sudbine srpskog naroda sa sudbinom Hrista bili su česti u novinskim tekstovima, poslanicama i saopštenjima SPC tokom predratnih i ratnih godina (Marković 1998: 29). Crkva sebe smatra glavnim nosiocem autentičnog nacionalnog identiteta. Ona brani srpsku naciju kao prirodni entitet, organsko telo koje ne može preživeti i razvijati se ako je podeljeno ili odvojeno od verskih pravoslavnih korena i otuda osećaj da onaj ko nije pravoslavac nije Srbin (Vratuša-Žunjić 1995: 105). S druge strane, za SPC je nacionalizam bio i poslednji izvor za očuvanje njene uloge dominantnog verskog faktora u društvu. Demokrati-zacija društva podrazumevala je promovisanje više verskih konfesija, što bi uticalo na privilegovanu poziciju SPC. Crkva je stoga bila spremna da podržava državnu elitu u periodima kada je nacionalni projekat bio dominantan (Bogomilova 2005: 1–20). Istovremeno, vlastima je trebala crkva kao izvor legitimacije, ali i kao oblik ideologije. Religija je viđena kao sveža duhovna i emocionalna kompenzacija za raspad društvenog sistema i sistema vrednosti, kao i repozitorijum kulturnih argumenata, kolektivne memorije i simbolična snaga potrebna da se izgrade novi nacionalni, grupni i individualni identiteti. Približavanje države i crkve tumačeno je kao povratak tradiciji simfonije i često je kritikovan od liberalne inteligencije koja je u tome videla opasnost od klerikalizma (Agadjanian 2001: 351–365; Lelkes 2006: 173–194).

Unutrašnje granice u nekadašnjoj Jugoslaviji SPC nikada nije prihvatila, smatrajući da one predstavljaju „nasilan akt” komunističke i poništavaju rezultate svih prethodnih ratova koje je Srbija vodila, ne uzimajući u obzir volju srpskog naroda. Uprkos snažnim antikomunističkim osećanjima u crkvi i stavu prema kome je jugoslovenska država predstavljala „tamnicu srpskog naroda” i „trojanskog konja za prodor Vatikana, Nemačke i Austrije na Jug i Istok, i džihada na Sever i Zapad” (Radić 1995: I–XXIV),

ta državna tvorevina je ipak pružala Srbima državno jedinstvo. Stav SPC prema ratu koji je izbio u Jugoslaviji bio je da se radi o međunacionalnom sukobu koji su započeli oni koji su želeli da razore zemlju. Vrh SPC je u svojim istupanjima polazio od toga da srpski narod nije agresor, već ugrožena strana, koja po drugi put u svojoj istoriji preživljava genocid. Ubedenje da će Srbi doživeti genocid ako ostanu u manjini doprinelo je ohrabrivanju Srba da napuštaju oblasti koje nisu bile pod srpskom kontrolom (Powers 1998: 218–245). U pismu lordu Karingtonu patrijarh Pavle piše: „Vreme je da se shvati da žrtve genocida i njegovi negdašnji, a možda i budući vinovnici, ne mogu živeti zajedno” (Pavle patr. 1991: 1).

Samoopredeljenje, prema episkopima SPC, značilo je da Srbi koji vekovima žive u Hrvatskoj ili BiH imaju pravo da biraju zemlju u kojoj će živeti da bi se zaštitila njihova prava i sačuvalo organsko jedinstvo nacije. Stoga je SPC bila spremna da prihvati reformisanu Jugoslaviju u kojoj bi Srbi dobili „pravedan status”. Sabor SPC je pozvao javnost maja 1995. godine da se ne priznaju „veštačke” granice Hrvatske i BiH jer bi to značilo naknadno ozakonjenje akta nasilne secesije na štetu srpskog naroda. Kao jedino i konačno rešenje nacionalnog pitanja smatralo se ujedinjenje celog srpskog naroda, pri čemu ne treba izgubiti iz vida da je postojao strah da bi svako drugo rešenje dovelo u pitanje i samu crkvenu organizaciju (Radić 1995: I–XXIV). SPC je oformljena posle Prvog svetskog rata kao jedinstveni organizam. Njeno rastakanje počelo je već 1945. stvaranjem autonomnih federalnih jedinica koje su zahtevale i crkvenu autonomiju, tj. autokefaliju (Crna Gora, Makedonija), ali i teškoćama u ostvarivanju nadležnosti nad pojedinim eparhijama u dijaspori. Stvaranjem nezavisnih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije i njihovim priznavanjem od strane SRJ i međunarodnih faktora, eparhije SPC su došle u položaj eparhija u dijaspori. Maja 1996. godine Sinod SPC je izdao saopštenje da se bez obzira na raspad „versajske, odnosno SFRJ”, jurisdikcija SPC i dalje prostire na sve pravoslavne na toj teritoriji. Srpski crkveno-narodni sabor na Kosovu i Metohiji doneo je početkom novembra 1998. godine odluku da Kosovo i Metohija moraju ostati neotuđivi deo teritorije države Srbije (Radić 2000: 39–83).

Zločini su oštro osuđivani, ali su oni koji su učinjeni od srpske strane najčešće tumačeni kao ekscesi. Episkopat nije bio potpuno jedinstven po mnogim pitanjima, ali njegov dobar deo činili su pojedinci poreklom iz

ratom zahvaćenih područja. Pozivi za mir, pregovore i pronalaženje „pravednih rešenja” predstavljali su konstantu svih nastupa crkvenih predstavnika, ali se pod pojmom „pravednog rešenja” podrazumevalo uglavnom ono što je išlo u prilog interesima srpske nacije. Ostalo je ipak otvoreno pitanje da li je trebalo da SPC pre svega odgovori kao hrišćanska ili kao nacionalna crkva.

Posle raspada SFRJ ustavna i zakonska rešenja s početka 90-ih godina u SRJ nisu donela nikakve suštinske promene u pogledu pravnog položaja crkava i verskih zajednica u odnosu na prethodnu državu. Zakon o pravnom položaju verskih zajednica iz 1953. ukinut je u Srbiji 1993. i tek je 2006. godine donet Zakon o crkvama i verskim zajednicama. SPC je tokom 90-ih nastavila da insistira na restauraciji nekadašnjih prava i privilegija, ali Miloševićev režim je te zahteve uglavnom ignorisao, mada su se već polovinom 1991. godine mogli čuti usamljeni glasovi iz SPC da on odstupi sa vlasti. Kada su u martu 1991. u jeku demonstracija na ulice Beograda izvedeni tenkovi, iako je Sabor SPC poručivao srpskom narodu da je Miloševićeva vlast nastavak one prethodne, komunističke, od koje je srpski narod „za pet decenija propatio više nego za pet vekova pod Turcima”, patrijarh Pavle je pozvao na mirno rešavanje problema (Tomanić 2001: 229). Ipak, zahtevi za Miloševićev silazak sa vlasti vremenom će postajati sve glasniji, naročito tokom 1995., 1996. i 1997. godine, kada vrh SPC pruži otvorenu podršku višemesečnim javnim protestima građana zbog velike krađe na lokalnim izborima. Tadašnja opozicija režimu još uvek je bila sumnjičava prema SPC, pa se u jesen 1996. godine jedan od predstavnika koalicije „Zajedno”, Vuk Drašković, usprotivio proširenju koalicije uključivanjem SPC u nju, argumentacijom da ne želi da „Srbija bude pravoslavni Iran” (Gredelj 1999: 143–164). Na pozive patrijarha Pavla da Milošević podnese ostavku 1999, predstavnici režima su odgovorili da se patrijarha ne boje i da saopštenje SPC smatraju „glupošću” (Radić 2000: 39–83).

Za razliku od režima Slobodana Miloševića, političko vođstvo bosanskih Srba podržavalo je i sprovodilo ideju o centralnoj ulozi SPC u srpskom narodu. Tokom 1994. godine, u vreme velike kampanje da bosanski Srbi prihvate plan Kontakt grupe i da se prestane sa ratom u BiH, episkop Atanasije Jevtić je izjavljivao:

Mi nikada nećemo potpisati presudu na to vešanje. To je srpski stav (...) To je defetistička, kapitulantska politika. To nije srpska politika. Neka košta koliko košta, e, dao Bog da ja prvi potegnem. Išao sam na ratište, a nadam se da će me uskoro neka granata pogoditi. Ili neki metak. Samo neka pokažemo da se ne plašimo (Reljić 1999).

SPC se oštro suprotstavila Miloševićevom pristanku na zahteve međunarodne zajednice da prekine sa podrškom bosanskim Srbima. Episkopat je pozvao predstavnike međunarodne zajednice da ukine sankcije SRJ, a vlasti SRJ da ukinu blokadu protiv RS. Ovaj pritisak pojačao je inače snažno prisutan otpor u SPC prema Zapadu i međunarodnoj zajednici. Veliku krizu u odnosima SPC i režima S. Miloševića, ali i krizu u samoj crkvi izazvala je podrška koju je patrijarh dao Miloševiću za diplomatske pregovore u Dejtonu u ime bosanskih Srba 1995. godine. Sabor SPC je izdao saopštenje sa vanrednog zasedanja u kome je rečeno da je patrijarh Pavle bio zloupotrebljen. Bilo je među episkopatom i sveštenicima i onih koji su smatrali da bi patrijarh zbog svog potpisa morao da podnese konsekvence i ponudi svoju ostavku (Radić, Vukomanovic 2014: 183).

Poslednjih trideset godina situacija na Kosovu je jedno od centralnih pitanja za SPC. U zvaničnom saopštenju sa zasedanja Sabora 1987. godine prvi put se upotrebljava reč genocid, kada se označava ono što se dešava sa srpskim narodom na Kosovu i u delovima jugoistočne Srbije (Radić 1995: I–XXIV). Aprila iste godine jedna delegacija SPC odlazi u Ameriku i podnosi američkom Kongresu izveštaj o stanju na Kosovu. Od 1987. do 1998. godine SPC je četiri puta održala Sabor na Kosovu. Episkop raško-prizrenski je već 1995. u izveštaju za Sabor naveo da najveću teškoću za rad SPC na Kosovu i Metohiji predstavlja „opšta i maksimalna neizvesnost i nesigurnost za srbski živalj u svakom pogledu” (Radić 1995: I–XXIV). Srpski crkveno-narodni sabor na Kosovu i Metohiji poručio je početkom novembra 1998. godine predsedniku Miloševiću da nema pravo da u ime Srba južne pokrajine vodi pregovore ili potpisuje bilo kakve sporazume i planove. Delegacija SPC boravila je u Parizu februara 1999. godine tokom pregovora u Rambujeu, ali pošto nisu bili primljeni, deo delegacije je otputovao u SAD, gde su tokom razgovora sa američkim zvaničnicima isticali da bi intervencija NATO-a na Kosmetu bila kontraproduktivna jer bi osnažila Miloševićev režim. Uskršnjom poslanicom 1999. godine SPC je poručila da je Kosovo kolevka Srbije i duhovno središte pravoslavnog

srpstva u celini, da na njemu srpski narod treba da živi mirno i slobodno zajedno sa Albancima. U nizu saopštenja SPC je osuđivala NATO napade i apelovala na građanske i vojne vlasti u Jugoslaviji da se nađe mirno rešenje sukoba. Crkva je u više navrata osuđivala kontinuirano uništavanje srpskih istorijskih i verskih spomenika (od kojih su mnogi od izuzetnog kulturnog i istorijskog značaja), kao i nasilja nad Srbima koji žive u pokrajini. Talas etničkih sukoba u martu 2004. godine pružio je dodatni povod SPC za aktualizaciju ovog pitanja i kontakte sa vladinim zvaničnicima i predstavnicima međunarodnih organizacija (Ilić 2004: 35–36, 2005: 40–57).

Pored Kosova, pitanja koja su se u protekle tri decenije protezala kao ključna bila su vezana za odnose SPC sa Rimokatoličkom crkvom, Vatikanom i ekumenističkim pokretom. Aktivno se SPC 1965. godine uključila u rad Svetskog saveta crkava (*The World Council of Churches*), poslala je iste godine posmatračice na Drugi vatikanski koncil i aktivno je učestvovala u međuverškom dijalogu pokrenutom u SFRJ tokom 60-ih godina, mada su u njoj uvek postojali snažni protivnici ekumenizma (Gredelj 1999: 143–164). Tokom 1994. godine episkop raško-prizrenski Artemije tražio je da se na Saboru donese odluka o istupanju SPC iz SSC-a i prekine praksa svakog ekumenskog delovanja i praktičnog učestvovanja u „ekumenističkim bezbožnim manifestacijama”. I kasnije je bilo sličnih zahteva, ali do toga ipak nije došlo.

Odnosi između SPC i Rimokatoličke crkve (RKC) bili su i pre sukoba na jugoslovenskom prostoru opterećeni brojnim problemima: stava RKC prema stradanju srpskog naroda u NDH tokom Drugog svetskog rata, pitanja jezika i ćirilice pisma u Hrvatskoj, odnosa RKC prema kosovskom problemu i Makedonskoj pravoslavnoj crkvi i dr. Patrijarh German Đorić, koji je bio na čelu SPC od 1958. do 1990. godine, smatrao je da dolazak pape u Beograd vodi isključivo preko Jasenovca, papinog javnog pokajanja i izvinjenja Srbima zbog ustaških zločina podržanih od hrvatskog katoličkog sveštenstva nad srpskim narodom. Patrijarh Pavle se između 1991. i 1994. godine nekoliko puta sreo sa kardinalom Kuharićem, bilo je i prepiske između poglavara SPC i predsednika Hrvatske, ali odnosi se nisu popravljali već su otvarani novi problemi koji su dodatno doprinosili udaljavanju od saradnje i dijaloga (spor oko broja porušenih crkava u ratu 90-ih godina; ćutanje RKC o položaju SPC u Hrvatskoj i njen odnos prema

iseljavanju Srba i njihovom stradanju u vreme ratnih operacija; pokretanje procesa kanonizacije Alojzija Stepinca; činjenica da je Sv. Stolica priznala među prvima nezavisnost Hrvatske i Slovenije; držanje Vatikana u vreme uvođenja sankcija SRJ itd.). Neprekidno je SPC ponavljala da je ona jedina u istoriji bila zaštitnica srpskog naroda i da ga nikada nije napustila, ali od samog početka rata u Hrvatskoj episkopi čije su se eparhije nalazile na hrvatskim prostorima napustili su svoje vladičanske domove i premestili se ili u Beograd, ili na teritorije Republike Srpske Krajine i Republike Srpske. Za njima su otišli i pravoslavni sveštenici. Sedište eparhije gornjokarlovačke u Karlovcu je minirano, a dvor mitropolita zagrebačko-ljubljanskog oštećen. U januaru 1994. godine mitropolit zagrebačko-ljubljanski Jovan boravio je u Zagrebu i tom prilikom se sastao sa pravoslavnim vernicima i pojedinim hrvatskim zvaničnicima. Poziv hrvatskih vlasti upućen mitropolitu Jovanu da se vrati u Zagreb u SPC tada nisu prihvatili. Posle operacija Bljesak i Oluja u jednom od saopštenja Sinoda SPC navedeno je: „Slavonska, Dalmatinska i Gornjokarlovačka eparhija praktično su prestale da postoje” (Tomanić 2001: 192). Polovinom 1996. godine u štampi je bilo dosta kritičkih primedbi na račun držanja pojedinih vladika i sveštenika u Hrvatskoj pre, tokom i posle napada hrvatske vojske. U novembru 1996. godine mitropolit Jovan i vladika šumadijski Sava posetili su hrvatskog predsednika Franju Tuđmana. Bio je to prvi susret tadašnjeg glavnog čoveka Hrvatske i neke delegacije SPC. Tokom 1999. godine izgledalo je da stvari kreću nabolje. Na redovnom zasjedanju Sabora održanom u maju 1999. godine izabrani su ipak novi episkopi za sve tri eparhije u Hrvatskoj (Tomanić 2001: 192). Poglavar SPC je marta 1999. godine posetio eparhiju zagrebačko-ljubljansku i cele Italije i tom prilikom se sreo sa najvišim državnim i crkvenim ličnostima u Republici Hrvatskoj i Sloveniji. Ovo je bila prva njegova poseta Hrvatskoj od početka ratnih sukoba u nekađšnjoj Jugoslaviji. Patrijarh je poručio Srbima u Hrvatskoj da ne treba da imaju dileme oko opredeljenja za poštovanje hrvatskog Ustava i zakona. U Šibeniku je ustoličen episkop dalmatinski Fotije koji se založio za „negovanje hrišćanskog odnosa prema jerarhiji i vernicima Rimokatoličke crkve kao i predstavnicima vlasti u Republici Hrvatskoj” (Tomanić 2001: 192). Predstavnici RKC su sa biskupskih konferencija upućivali pozive za ukidanje sankcija i pružanje humanitarne pomoći svim stanovnicima SRJ, a papa Jovan Pavle Drugi je poslao patrijarhu Pavlu novčanu pomoć za

srpsku decu sa Kosova i Metohije. Na zasedanju predsedništva Biskupskih konferencija Evrope, koja je održana u Rimu 1999. godine od albanskih biskupa je traženo da utiču na Albance da se uspostavi mir i da za sada „ne traže nemoguće – nezavisnost Kosova”, jer najviše što mogu postići jeste „široka autonomija” (Radic, Vukomanovic 2014: 186).

Pitanje papinog dolaska u Srbiju pokretano je u više navrata, ali do realizacije posete još uvek nije došlo. Papa je tri puta bio u Hrvatskoj (1994, 1998. i 2003), ali nikada nije, i pored izričitih zahteva SPC, posetio Jasenovac. Ni sam patrijarh Pavle nije bio za dolazak pape u Srbiju, jer nije želeo da rizikuje podele u crkvi, ali je izjavljivao da se crkva neće protiviti ako ga država pozove.

Svi raskoli u SPC do novijeg vremena potekli su od politike i bili motivisani političkim, a ne verskim razlozima. Neki od njih traju već duže od pola veka, kao što je raskol nastao u dijaspori 1963. godine ili pitanje Makedonske pravoslavne crkve koja je proglasila autokefalnost 1968. godine, što SPC nije priznala. Drugi, kao što je slučaj sa zbivanjima u Crnoj Gori ili Hrvatskoj (ponovno pokretanje osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve 1996) novijeg su datuma, ali sa dugom predistorijom. Januara 1987. godine grupa intelektualaca uputila je pismo patrijarhu SPC, Saboru i Sinodu u kojem je traženo rešenje pitanja raskola u crkvi nastalog 1963. godine raščinjenjem episkopa Dionisija Milivojevića u SAD. Pregovori su vođeni sve do 1992. godine kada je konačno došlo do pomirenja. Ostali problemi su još uvek otvoreni.

Mada SPC stalno insistira na jedinstvu episkopata, tokom 90-ih godina je bilo očito da među episkopima postoje velike razlike po mnogim pitanjima. Različitih struja je uvek bilo u episkopatu i one su se u tišini borile za prevlast u Patrijaršiji. Prevagu je obično dobijala ona strana koja bi uspela da se približi patrijarhu ili drži pod kontrolom rad Sinoda. To je posebno bilo važno u situacijama kada su se očekivale promene u crkvi, kao što je bio izbor patrijarha 1990/1991. godine. U javnosti su se 90-ih godina kao najuticajniji među vladikama smatrali oni koji su bili i najeksponiraniji: Lavrentije, Amfilohije, bački Irinej, niški Irinej, ali i mitropolit dabro-bosanski Nikolaj. Atanasije Jevtić, jedan od najčešćih kritičara režima (ali i opozicije), povukao se u jesen 1999. godine iz zdravstvenih razloga. Polovinom 90-ih godina govorilo se o postojanju zilotске i umerene struje ili „jastrebovima i golubovima”. Razlike su se ispoljavale kako na izvesnim

dogmatskim pitanjima („o besmrtnosti duše”) tako i na pitanjima odnosa crkve prema nacionalnom identitetu, bavljenju politikom, ratu, svešteničkom pozivu, veronauci, ekumenizmu i dr. (Đorđević, Milošević, 1994: 73). U jesen 1998. godine govorilo se čak da su neslaganja u episkopatu tolika da mogu dovesti i do raskola.

Literatura

- Agadjanian A., 2001, *Public Religion and the Quest for National Ideology: Russia's Media Discourse*, „Journal for the Scientific Study of Religion” br. 3, sv. 40, str. 351–365.
- Ahtik M., 2004, *Klerikalizacija Srbije*, „Republika” br. 340–341, sv. XVI, 1–30, septembar 2004. <<http://www.republika.co.rs/340-341/19.html>>, 5.09.2015.
- Blagojević M., 1993, *Jugoslovenski kontekst: sekularizacija i desekularizacija*, „Gradina” br. 10–12, str. 209–218.
- Blagojević M., 1994, *Vežanost ljudi za religiju i crkvu na pravoslavno homogenim prostorima*, u: *Religija – rat – mir*, ur. B. Đurović, Niš, str. 207–221.
- Blagojević M., 2003, *Religijska situacija u SR Jugoslaviji od kraja 80-tih do početka novog veka*, „Teme” br. 3, sv. 27, str. 411–436.
- Blagojević M., 2008, *Desecularization of Contemporary Serbian Society*, „Religion in Eastern Europe” br. 1, sv. XXVIII, str. 37–50.
- Bogomilova N., 2005, *The Religious Situation in Contemporary Bulgaria, and in Serbia and Montenegro: Differences and Similarities*, „Religion in Eastern Europe” br. 4, sv. XXV, str. 1–20.
- Đorđević B.D., 2005, *Nekoliko razmišljanja o našoj crkvi*, u: *Peščanik FM – Zašto se u crkvi šapuće*, ur. S. Lukić, S. Vuković, br. 3, str. 31.
- Đorđević B.D., Đurović B., 1993, *Sekularizacija i pravoslavlje: slučaj Srba*, „Gradina” br. 10–12, str. 219–224.
- Đorđević D.B., Milošević Z., 1994, *Pravoslavlje, rat i stradanje*, u: *Religija – rat – mir*, ur. B. Đurović, Niš, str. 71–81.
- Gredelj S., 1999, *Klerikalizam, etnofiletizam, anti-ekumenizam i (ne)tolerancija*, „Sociologija” br. 2, sv. XLI, str. 143–164.
- Ilić A., 2004–2005, *Church and State Relations in Present-day Serbia*, „Religion in Eastern Europe” br. 1, sv. XXV, str. 35–36, br. 2, str. 40–57.
- Lelkes O., 2006, *Tasting freedom: Happiness, religion and economic transition*, „Journal of Economic Behavior & Organization” br. 2, sv. 59, str. 173–194.
- Malešević M., 2006, *Pravoslavlje kao srž „nacionalnog bića” postkomunističke Srbije*, u: *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu u Srbiji i Bugarskoj – Balkanska transformacija i evropska integracija*, ur. Z. Divac, br. 22, Beograd, str. 99–121.
- Marković S.M., 1998, *Tajna Kosova*, „Hrišćanska misao” br. 6, Srbinje–Beograd–Valjevo–Minhen.

- Pavle patr., 1991, *Pismo lordu Karingtonu*, „Pravoslavlje” br. 591, 1.11.1991, str. 1.
- Powers F.G., 1998, *Religion, Conflict and Prospect for Peace in Bosnia, Croatia and Yugoslavia*, u: *Religion and the War in Bosnia*, ur. P. Mojzes, Atlanta, br. 3, str. 218–245.
- Radić R., Vukomanović M., 2014, *Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church*, u: *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe Challenges since 1989*, ur. S.P. Ramet, London, str. 180–211.
- Radić R., 1995, *Srpska pravoslavna crkva u poratnim i ratnim godinama (1980–1995). Crkva i „srpsko pitanje”*, „Republika” br. 121–122, str. I–XXIV.
- Radić R., 2000, *Crkva u politici i politika u Crkvi*, u: *Srpska elita*, ur. O. Milosavljević, R. Radić, O. Savić, Beograd, str. 39–83.
- Reljić S., 1999, *Portret: vladika Atanasije (Jevtić)*, „NIN” br. 2544, <<http://www.nin.co.rs/arhiva/2544/7.html>>, 30.10.2015.
- Savezni zavod za statistiku, 1993, *Stanovništvo: popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991. godini. 2. Verispovest: podaci po naseljima i opštinama*, Beograd.
- Tijanić A., 1986, *Kraj mita o pravoslavnoj Srbiji*, u: *Povratak bogova*, specijalno izdanje lista „Duga”, april, str. 4–9.
- Tomanić M., 2001, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Beograd.
- Vratuša-Žunjić V., 1995, *Razvoj religija rat*, Beograd.
- Vrcan S., 1986, *Od krize religije k religiji krize*, Zagreb.